

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.72 (73:659.3 (477))

В. С. Віткова

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

К. О. Чупрова

*студентка факультету прокуратури та слідства
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ДО ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ

Перехід нашої держави до нового етапу розбудови громадянського суспільства, а також політична багатогранність зумовлюють потребу суспільства в інформації. Задоволення цієї потреби – функція засобів масової інформації (далі – ЗМІ) у повсякденному житті. Зазначене формує одне з важливих завдань нашої держави – формування та забезпечення демократичних засад організації та діяльності ЗМІ.

Конституція України відіграє пріоритетну роль у правовому забезпеченні діяльності ЗМІ, хоча й не урегулює питання організації та діяльності ЗМІ в Україні. Конституційний принцип пріоритету прав і свобод людини та громадянина (зокрема, права на інформацію) повинен бути системоформуючим чинником конституційного законодавства України. ЗМІ є виразником думок суспільства, своєрідним «наглядачем» за гілками влади. Тому діяльність ЗМІ повинна бути урегульована комплексно, з урахуванням необхідності врівноваження інтересів людини, суспільства й держави. Важливість створення в Україні громадянського суспільства, в якому має визнаватися та забезпечуватися конституційне право громадян на інформацію (зокрема, шляхом належного урегулювання організації та діяльності ЗМІ) зумовлює необхідність дослідження цього питання.

Проблема конституційно-правових засад організації та діяльності ЗМІ є багатоаспектною, що сприяло активному вивченню її ученими та практиками, про що свідчать, зокрема, дослідження О. Вознесенської, Т. Заворотченко, І. Ісаєнка, О. Каплій, Т. Костецької, Г. Краноступ, І. Людвик, Л. Мардахаєва, О. Нестеренко, В. Сердюка, Ю. Тодики, Т. Чубарук та інших провідних учених, які розглядали окремі аспекти організації та діяльності ЗМІ, як-от: нормативне забезпечення діяльності аудіовізуальних ЗМІ; питання право-

вої регламентації діяльності ЗМІ; окремі питання регулювання конституційно-правового статусу ЗМІ; проблеми юридичної відповідальності аудіовізуальних ЗМІ; свобода масової інформації як інститут конституційного права та його конституційно-правове регулювання. Проте не були належно теоретично опрацьовані питання щодо поняття системи ЗМІ, конституційно-правового статусу ЗМІ як суб'єкта конституційно-правових відносин, усталеної видової класифікації ЗМІ тощо.

Мета статті полягає у визначенні конституційно-правових засад організації та діяльності ЗМІ в Україні, наданні науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на вдосконалення зазначеної діяльності.

В Україні на сучасному етапі державотворення, в умовах розбудови нової правової системи зростає роль ЗМІ, оскільки суспільне життя відбивається саме в масовій інформації, а на зміну техногенній цивілізації приходять інформаційна. Безперечно, держава має усвідомлювати, що ЗМІ постають найважливішим демократичним інститутом, який сприяє реалізації конституційних прав громадян на свободу думки і слова, права на інформацію. Тому діяльність ЗМІ потребує комплексного конституційно-правового регулювання, здатного забезпечити баланс інтересів особистості, суспільства і держави [1].

На законодавчому рівні поняття ЗМІ урегульовано ще законодавством колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) [2]. Засобами масової інформації називають газети, журнали, теле- і радіопрограми, кінодокументалістику, інші періодичні форми публічного поширення масової інформації. Засоби масової інформації репрезентуються редакціями періодичної преси, теле- і радіомовлення (інформаційними агентствами, іншими установами, які здійснюють

випуск масової інформації) (ст. 2) [2]. З огляду на новітні тенденції у сфері ЗМІ, можна запропонувати нове тлумачення цього поняття: «Засоби масової інформації – це друковані та електронні видання, випуск яких або оновлення інформації (для інтернет-ресурсів) є періодичним, або таким, що продовжується, і спрямований на звернення до широкого кола осіб».

Нині не існує єдиного переліку засобів масової інформації в Україні. Згідно із чинним Законом СРСР «Про пресу та інші засоби масової інформації» газети, журнали, теле- і радіопрограми, кінодокументалістику, інші періодичні форми публічного розповсюдження масової інформації», ст. 1 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» встановлено лише види друкованих ЗМІ: це періодичні і такі, що продовжуються, видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року, на підставі свідоцтва про державну реєстрацію. Згідно з Положенням про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації в Україні, до них належать газети, журнали, збірники, бюлетені, альманахи, календарі, дайджести тощо [3]. Проте ЗМІ потребують ґрунтовної видової класифікації, оскільки саме завдяки цьому здійснюється структуризація інформації щодо ЗМІ та полегшення її пошуку.

Пропонуються такі підстави для видової класифікації ЗМІ:

1. За формою зовнішнього вираження: а) друковані (періодичні та продовжувані видання, газети, журнали, книжкові видавництва тощо); б) електронні (інтернет-ресурси, телебачення, радіо, кіно-, відео-, звукозапис тощо).

2. За колом інтересів, на задоволення яких спрямована діяльність ЗМІ: просвітницькі, професійні, документальні, творчі, культурні, екологічні, спортивні тощо.

3. За основною метою діяльності: а) доведення до відома громадян певної інформації, що не має емоційного забарвлення (наприклад, щодо ухвалення та внесення змін до чинних нормативно-правових актів (офіційні ЗМІ); б) формування певної думки, виклик реакції суспільства на окремі резонансні / нерезонансні події (неофіційні ЗМІ).

4. За колом суб'єктів, на яких спрямований вплив ЗМІ: 1) за віком: на осіб молодого, середнього, похилого віку (у розумінні вікової класифікації Всесвітньої організації охорони здоров'я [4]; 2) за сферою зайнятості осіб: а) загальні (інформація загальнодоступна і зрозуміла для будь-якої людини); б) спеціальні (інформація є специфічною, її подання розраховане на задоволення інтересів окремих груп населення: підприємців, правників, педагогів, економістів тощо).

5. За сферою поширення: міжнародні національні (загальнодержавні), регіональні, локальні.

6. За впливом на суб'єктів: впливові (авторитетні, поширені, популярні), не впливові.

Запропонована класифікація важлива також у зв'язку із глобалізацією медійного бізнесу та сегментацією медійного ринку. Практичне значення даної класифікації полягає в тому, що на її основі можуть створюватися медійні бізнес-групи, які можуть працювати з тією чи іншою формою комунікації. Дана класифікація може застосовуватися в законодавчій сфері для внесення змін до нормативно-правових актів.

На основі запропонованої класифікації можна запропонувати поняття системи засобів масової інформації, яке сьогодні не врегульовано чинним законодавством. Система ЗМІ – сукупність інститутів громадянського суспільства України, діяльність яких спрямована на публічне поширення друкованих, аудіоповідомлень, аудіовізуальних повідомлень і матеріалів.

Засоби масової комунікації у будь-якому суспільстві виконують важливу інформаційну роль, тобто є своєрідним посередником між владою та населенням. У процесі функціонування ЗМІ зв'язок між комунікатором та реципієнтом здійснюється у двох напрямках. Спостерігається комунікація – своєрідне спілкування, але не особисте, як у повсякденному житті, а за допомогою масових форм зв'язку, де існують спеціальні технічні канали, за допомогою яких ЗМІ мають забезпечувати виконання інформаційних потреб суспільства [5]. Варто розглянути основні напрями теоретичного та практичного призначення засобів масової інформації, які виконуються в суспільстві, – функції ЗМІ. Для досягнення мети своєї діяльності ЗМІ виконують такі функції: 1) онтологічну (пізнавальна, інформаційна); 2) політичного маркетингу; 3) освітню; 4) критики й контролю [6]; 5) зворотного зв'язку; 6) прогностичну. Вбачається можливим виділення ще декількох функцій ЗМІ, а саме:

1) евристичної (від «евристика» – мистецтво пізнання істини) – полягає в глибинному пізнанні основних явищ, наявних у суспільстві і державі, збагаченні, «нарощуванні» нових знань; евристична функція ЗМІ полягає у відтворенні об'єкта пізнання таким, яким він є в об'єктивній реальності;

2) методологічна функція – полягає в поступовому своєрідному створенні засобами масової інформації універсального понятійно-категоріального апарату, вживаного ЗМІ, вироблення якого забезпечує одноманітність і однаковість розуміння тих чи інших явищ дійсності людьми (особливо зазначене стосується введення неологізмів та запозичень термінів з іноземних мов);

3) ідеологічна функція – спрямована на забезпечення функціонування реального ідеологічного

плюралізму в державі, а також на опосередковане досягнення цінностей конституціоналізму, заснованих на загальнолюдських принципах свободи, рівності, справедливості.

Усі вищезазначені складники формують систему функцій діяльності засобів масової інформації, яка характеризується логічністю, структурованістю та послідовністю.

ЗМІ мають різні можливості та силу впливу, які найбільше залежать від способу їх сприйняття колом осіб, на яких спрямована їхня діяльність. Найбільш масовим і потужним впливом характеризуються аудіовізуальні ЗМІ, насамперед радіо та телебачення.

Конституція України відіграє ключову роль в правовому забезпеченні діяльності ЗМІ, оскільки конституційне регулювання є базою для подальшої регламентації в поточному законодавстві. У ст. 34 Конституції України регламентоване право кожного громадянина на вільний пошук, отримання, передавання, перероблення та поширення інформації будь-яким законним способом. Було б доречним зосередити особливу увагу на ч. 1 цієї статті, яка проголошує свободу слова та думки, а також свободу вираження своїх поглядів та переконань [7]. Важливим є те, щоб закріплене право не залишилося декларативним. На особливу увагу заслуговує думка відомого медіа-юриста Н. Петрової: «Саме ЗМІ можуть відкрити посттоталітарні суспільства до зовнішнього світу, забезпечити просвіту громадськості, сприяти їй у здійсненні добре поінформованого вибору, стабілізувати вільний обіг інформації та забезпечити різноманітність поглядів» [8, с. 195]. Погоджуємося з наведеним твердженням і зазначимо, що однією з найбільш важливих конституційних засад регулювання діяльності ЗМІ є заборона цензури, закріплена в ч. 3 ст. 15 Конституції України [7]. Відповідно до ст. 24 Закону України «Про інформацію», цензура – це будь-яка вимога, спрямована, зокрема, до журналіста, засобу масової інформації, його засновника (співзасновника), видавця, керівника, розповсюджувача, узгоджувати інформацію до її поширення або накладення заборони чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації. Водночас ця заборона не поширюється на випадки, коли попереднє узгодження інформації здійснюється на підставі закону, а також у разі накладення судом заборони на поширення інформації [9].

Що стосується конституційного урегулювання правової інформації, обіг якої більшою мірою забезпечується ЗМІ, то варто зазначити, що саме засоби масової інформації вважаються одним із найвпливовіших чинників формування та підвищення рівня культури населення в правовій сфері. Тому важко переоцінити значення ст. 57 Конституції України, в якій зазначено, що кожному

гарантується право знати власні права й обов'язки [7]. Усі інші закони, а також нормативно-правові акти, які визначають права й обов'язки громадян, повинні бути доведені до відома населення визначеним законом порядком. Інакше вони визнаються державою нечинними. Конституцією України закріплюється право кожної людини і громадянина вільно збирати, використовувати, зберігати та поширювати усно, письмово або в інший спосіб інформацію, якою він володіє – на свій вибір [7]. Загалом, ці положення Конституції проголошують свободу та відкритість ЗМІ, а також визначають напрями їхньої діяльності та склад. Також вони відіграють суттєву роль у структуруванні законодавчої бази України у сфері організації регулювання діяльності засобів масової інформації [1].

Правова регламентація журналістської діяльності досить тісно пов'язана з діяльністю ЗМІ в Україні. Нині створені правові основи, установлені державні гарантії, відповідно до Конституції України і законів України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 р. № 2783–ХІІ, «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 1774–VIII, «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р. № 3760–ХІІ, «Про інформаційні агентства» від 28 лютого 1995 р. № 74а/95-ВР, «Про рекламу» від 3 липня 1996 р. № 271/96-ВР із відповідними змінами та доповненнями. Зазначене законодавство врегульовує діяльність ЗМІ, взаємовідносини між редакціями ЗМІ, особами й організаціями, питання міжнародної діяльності, встановлення відповідальності за порушення свободи діяльності ЗМІ.

Закон України «Про видавничу справу» від 5 червня 1997 р. № 318/97-ВР регулює порядок організації та провадження видавничої діяльності, виготовлення та поширення видавничої продукції, умови взаємовідносин і функціонування суб'єктів видавничої справи [1].

Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. № 3793–ХІІ охороняє особисті немайнові права і майнові права авторів та їхніх правонаступників, зокрема, у ст. 8 встановлено широкий перелік об'єктів авторського права, велика частка яких є також результатом діяльності ЗМІ [10]. Регулюють діяльність ЗМІ і положення Закону України «Про державну таємницю» від 21 січня 1991 р. № 3856–ХІІ, уч. IV «Охорона державної таємниці». Важливим з погляду планомірного розвитку ринку ЗМІ, інформаційного простору держави є Закон «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23 вересня 1997 р. № 540/97-ВР.

Досі чинні деякі нормативно-правові акти колишнього Української Радянської Соціалістичної Республіки та СРСР через загальновизнаний міжнародний принцип правонаступництва. Серед

таких зазначимо Закон СРСР «Про пресу та інші засоби масової інформації» від 12 червня 1990 р. № 1552-І, за підписом Президента СРСР М. Горбачова [2]. Очевидно, що таке законодавство по-требує своєчасного оновлення.

Отже, можна констатувати, що вітчизняне законодавство у сфері ЗМІ відповідає міжнародним правовим стандартам. Але одна лише відповідність не гарантує реального захисту інтересів суспільства щодо вільного отримання правдивої та неупередженої інформації. Нині можна констатувати відсутність реальних шляхів урегулювання мовної ситуації, що, у свою чергу, є причиною того, що російськомовна преса в Україні становить більшу частину загального обсягу друкованих ЗМІ (див. рис. 1) і найбільшу серед періодичних та продовжуваних видань в Україні, що видаються мовами народів світу (за даними офіційної статистики Державного комітету телебачення і радіомовлення) [11].

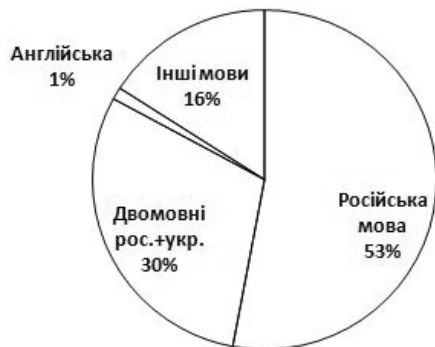

Рис. 1.

Щоправда, варто зазначити, що останні відкриті дані датовано 2012 р., що може розглядатися як порушення основних принципів інформаційних відносин, до яких, згідно із роз'ясненням Міністерства юстиції України, належить і доступність інформації [12]. Такі дані потребують своєчасного оновлення й оприлюднення, як і інші статистичні дані, наприклад, про стан Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції, що також датовано 1 липня 2012 р. [11].

Література

1. Каплій О. Конституційно-правове регулювання діяльності ЗМІ в Україні. URL: <https://u.to/HvcfFA> (дата звернення: 12.11.2018).
2. Про пресу та інші засоби масової інформації: Закон СРСР від 12 червня 1990 р. № 1553-І. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/v1552400-90> (дата звернення: 12.11.2018 р.).
3. Положення про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації, затверджено наказом Міністерства юстиції України від 21 лютого 2006 р. № 12/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 23 квітня 2007 р. № 194/5). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0173-06#n16> (дата звернення: 12.11.2018).
4. World Health Organization. World Report on Ageing and Health. URL: http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/186463/9789240694811_eng.pdf;jsessionid=55E6D2A0AC3F1B6B38AD6E44457E7FAF?sequence=1 (дата звернення: 13.11.2018).
5. Калінін А. Особливості використання матеріалів засобів масової інформації в процесі викладання економічних дисциплін у вищих навчальних закладах. Наукові записки. Серія «Педагогічні науки». Вип. 120. С. 183–190. URL: <https://numl.org/edA> (дата звернення: 12.11.2018).
6. Мардахаев Л. Соціальна педагогіка: підручн. М.: Гардаріки. 2005 р. 269 с. URL: <http://socio.125mb.com/sotsialnaya-pedagogika-uchebnik-gardariki.html> (дата звернення: 12.11.2018).
7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення: 12.11.2018).
8. Середюк В. Конституційно-правове регулювання свободи масової інформації в Україні. Проблеми законності. Вип. 98. 2008. С. 195–199.
9. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 12.11.2018).
10. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-ХІІ. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення: 12.11.2018).
11. Державний комітет телебачення і радіомовлення: офіційний веб-сайт. URL: <http://comin.kmu.gov.ua/> (дата звернення: 13.11.2018).
12. Право на доступ до інформації як елемент правового статусу особи: роз'яснення Міністерства юстиції України від 3 травня 2012 р. № 0012323-12. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0012323-12> (дата звернення: 12.11.2018).

Анотація

Віткова В. С., Чупрова К. О. До питання конституційно-правового регулювання статусу засобів масової інформації в Україні. – Стаття.

У статті пропонується вдосконалення поняття «засоби масової інформації»; запропонована видова класифікація засобів масової інформації за різними критеріями; вводиться поняття «система засобів масової інформації», проведена робота з подальшого розвитку питання функцій засобів масової інформації.

Ключові слова: засоби масової інформації, система засобів масової інформації, функції ЗМІ, класифікація ЗМІ, інформація.

Аннотация

Виткова В. С., Чупрова К. А. К вопросу конституционно-правового регулирования статуса средств массовой информации в Украине. – Статья.

В статье предлагается усовершенствование понятия «средства массовой информации»; предложена видо-

вая классификация средств массовой информации по различным критериям; вводится понятие «система средств массовой информации», проведена работа по дальнейшему развитию вопроса функций средств массовой информации.

Ключевые слова: средства массовой информации, система средств массовой информации, функции СМИ, классификация СМИ, информация.

Summary

Vitkova V. S., Chuprova K. O. On the issue of constitutional and legal regulation of the status of mass media in Ukraine. – Article.

The article proposes improvement of the concept of mass media; the special classification of the media for various reasons is proposed; the concept of “mass media system” is introduced, work on the further development of the issue of media functions is carried out.

Key words: mass media, mass media system, mass media functions, mass media classification, information.